

АНАТОЛЬ ВЯРЦІНСКІ (нар. у 1931г.)

Другі ўрок: Жанравая разнастайнасць лірыкі А. Вярцінскага. Паэма “Песня пра хлеб”.

Адным з самых распаўсюджаных жанраў у творчасці Анатоля Вярцінскага з’яўляецца **прытча** – жанр старажытны, эталагічны, павучальны. Мае свае вытокі яшчэ ў Бібліі. Грунтуецца на мастацкіх прынцыпах іншасказальнасці, упадабнення, перанясення прыкметаў з адных з’яваў і прадметаў на другія і значнага абагульнення. Усе вызначальныя адзнакі прытчы ідуць здаўна, са старажытнасці, былі ўласцівыя творчасці і Гамера, і Эзопа, і Сумарокава, і многіх іншых мастакоў свету. Гэты жанр блізкі прыёмам пісьма да байкі, казкі, метафары – тых твораў, у якіх не апошняе месца займаюць мараль, дыдактычная выснова, сэнсавая падтэкставасць. Прытча не падобная на апісальныя, выяўленчыя жанры.

І адбылося так, што ў творчасці Вярцінскага пераважыў інтэлектуальны пачатак над пачуццёвым, а апасродкаваная праекцыя на жыццёвы вопыт чалавецтва павялічыла выхавальныя магчымасці яго лірыкі. Дарэчы, аўтарскае вызначэнне прыналежнасці да жанру прытчы атрымалі толькі тры ягоныя творы – «Дурман», «Арол галодны і сыты», «Мы, мёд і пчала». Астатнія ж вершы даследчыкі лічаць прытчамі па фармальна-змястоўных прыкметах. Яшчэ ў першых вершах паэт пачаў распавядаць прытчу пра блуднага сына – усё чалавецтва. Вытокі падобнай прытчавасці знаходзяцца ў міфе, міфа-паэтычным мысленні, непасрэдна звязаным з травесціяй пры адным выключэнні: у А. Вярцінскага страчана «першабытная» паэтычная фігуральнасць і мастацка-метафарычная вобразнасць, аднак эмацыянальнасць набывае дынамічнае ўвасабленне іншымі – рытміка-інтанацыйнымі – сродкамі.

У прытках («Косім траву – яна не крычыць...», «Ноччу заплакала дзіця», «Вы зразумейце правільна...» і інш.) паэт працягнуў традыцыі

К. Тураўскага, З. Бядулі, Ядвігіна Ш., Якуба Коласа, выйшаў на максімальнае абагульненне, звярнуўся не толькі да індывідуальнага чытача, але і да чытача грамадскага, агульнага, масавага, таму яны – іншарэальнасць, што з’яўляецца універсумам. Стаўшы адной з дамінантных стылявых рыс, прытчавасць мастака, у адрозненне ад сіпакоўскай з элементамі апісання, расквечанымі тропамі, афармляецца не толькі ў прытчы-маналогі, але і найперш у вершы-разважанні з элементамі дыялогу. Бывае, што дыялогі пачатак выходзіць на першы план, канчаткова выцясняе аўтарскія медытацыі, як у «Адлучэнні Талстога ад царквы», а бывае, уваходзіць у твор асобнымі астраўкамі («Каментарый да Карана»). Такім спосабам падачы матэрыялу характарызуецца вершы з элементамі прытчавасці, заснаваныя на непасрэдным звароце да ўяўнага чытача-рэцыпіента («Парада юным закаханым», «Няма дурных» і інш.). Маштабная задума – абагуліць вопыт паводзінаў чалавецтва на працягу многіх стагоддзяў – рэалізуецца ў таленавітага майстра слова ў змешаных жанравых ліра-эпічных і ліра-эпіка-драматургічных прытках і прыткаформах.

Арыентацыя на ўнутраны маналог, на зварот не толькі да чытача, але і да універсума-чалавецтва знаходзіць увасабленне ў яшчэ адной даволі распаўсюджанай жанравай форме ў А. Вярцінскага – у **вершах-зваротах**, закліках з абавязковымі элементамі павучальнасці («Медсястры», «Пасмяротна рэабілітаваным», «Просьба», «Некалькі пытанняў да лесу», «Перасцярога» і інш.). Так, верш «Просьба», напісаны ў форме непасрэднага звароту да чалавецтва, сведчыць пра імкненне паэта да ўзвышэння чалавечай асобы і занатавання сувязі часоў і пакаленняў.

«А я маўчаў, як ідыёт», – так пачынаецца гумарыстычны, сатырычны, трохі сентыментальны верш-прытка «Анекдоты, ці Малітва ў гасцях», – споведзь разгубленага на людзях, нясмелага чалавека, якому прырода не падаравала таленту быць клоунам, у якога «слаба падвешаны

язык». Чалавек падсвядома цягнецца да застольшчыкаў, сярод якіх і жанчына, якая яму падабаецца, аднак у той жа час яго натура супрацьстаіць станоўчаму ўражанню пра прысутных і пра ўласную няўключнасць і нязграбнасць; унутраны голас падказвае яму, што ягоная нязграбнасць за сталом – яго ратунак, яго чалавечы знак. У вершы перадаецца складаная ўнутраная барацьба ў свядомасці чалавека, які хоча застацца шчырым і добрым, самім сабой у чужым асяроддзі. Верш драматургічны. Па сутнасці, гэта драма душы, якая разыгрываецца перад чытачом з першага і да апошняга радка. Твор напісаны са светлай, ненатужнай гумарынкай, як і многія паэтавы рэчы, яго вылучае размоўнасць інтанацыі, стылявая (калі мець на ўвазе слоўнае афармленне) празрыстасць, лаканізм:

Сяджу і маўчу вось, як нямы.
Божа, я ведаю, родны божа,
што анекдоты расказваць пошла, –
не для таго збіраемся мы.
І ведаю я, што гэты тост
не толькі пошлы, але і няшчыры,
няварты госця і мужчыны,
што аўтар тоста – шалахвост.
І знаю: фальшывяць гаспадары,
калі ўсе хваляць патрэбнага госця...
І ўсё-такі дай мне які досціп,
дай анекдот, хаця б стары.

Псіхалагічная напружанасць баталіі з «інтэлігентным» застоллем заканчваецца трагедыяй: адзіным выйсцем з падобнага становішча для героя аказваецца маўчанне. Верш праўдзіва адлюстроўвае стан грамадства застойнага перыяду, калі ваяўнічасць прыстасаванцаў дасягнула велізарных памераў, а пратэст людзей-дзівакоў, рамантыкаў згасаў пад

націскам абыякавасці і раўнадушша. Так звычайная бытавая замалёўка разрастаецца ў крык змучанай і спакутаванай душы – «Людзі, ратуйце нашы душы».

Жанр **оды** таксама атрымаў належнае распаўсюджанне ў творчасці Вярцінскага. Адычнасць гучання ўласціва многім вершам паэта пра вайну і пра рух часу, і пра Чалавека як Асобу. Паэтаў гуманізм як асаблівасць светапогляду прывёў да заканамернага ўзнікнення ў лірыцы одаў чалавеку, які ў пагранічных сітуацыях застаецца перш за ўсё асобай, чулай да болю і перажыванняў іншых, нясе і не губляе свой «чалавечы знак», праходзіць выпрабаванне часам на дабрыню («Ода добрым людзям», «Мы напачатку зазналі страху», «Навагодні тост», «Дзівак-чалавек», «Ода магчымасцям мірнага жыцця, або Штрэх да партрэта Васіля Быкава»). Дарэчы, адычнае гучанне ўласціва не толькі адзначаным вершам-павучэнням, але і многім іншым творам.

Як мы ўжо адзначалі, паэт больш чуйны да чужога болю і гора, чым да радасці, таму медытатыўная **элегія** займае не апошняе месца ў вобразным свеце А. Вярцінскага. Аднак нельга гаварыць пра элегічнасць як асноўны прынцып у творчасці гэтага мастака ў адрозненне ад Янкі Сіпакова.

Яшчэ да пачатку XX стагоддзя склаліся тры асноўныя разнавіднасці элегіі: эталагічная, або публіцыстычна-заклікавая, медытатыўна-філасофская і апісальна-выяўленчая. Яны часта ўзаемадзейнічаюць і дапаўняюць адна адну, але элегічны пафас у іх застаецца аднолькавым – пафас суму, расчаравання, незадаволенасці, шкадавання і адпаведны яму глыбокі псіхалагізм як вынік імкнення аўтараў паказаць змены, зрухі, эвалюцыю ўнутраных перажыванняў, незадаволенасць жыццём. Элегія Вярцінскага – пацверджанне нашага зыходнага тэзісу пра **павучальнасць** як дамінанту яго стылю. Напрыклад, эталагічная элегія «Баіцца быць беларус беларусам...» прасякнута не толькі горыччу, выкліканай

разуменнем неадпаведнасці магчымасцей і духоўнага патэнцыялу беларусаў і іх нізкай самаацэнкі, але і ўтрымлівае моцны эталагічны пафас, заклікае людзей задумацца над складаным пытаннем пра самарэалізацыю нацыі, прычым адказ на яго застаецца адкрытым: «Не знае, рабіць што з апошнім шанцам, // які ён сёння атрымоўвае, // як быць з сваім імем, з сваёю моваю, // быць ці не быць беларусам нарэшце...».

Часцей за ўсё элегіі А. Вярцінскага прасякнутыя думкамі пра чалавека і чалавецтва, рух і зменлівасць часу, пра страту кахання, пра непазбежную смерць, пра прадаўжэнне жыцця ў нашчадках («З жалем гляджу на дзіця...», «Хлопчык глядзіць», «Мы жывём, каб вяртацца...», «Трагічна-сумная няўвязка...»).

Жанр **балады** таксама не атрымаў шырокага распаўсюджання ў паэзіі Анатоля Вярцінскага, як у творчасці іншых прадстаўнікоў «філалагічнага пакалення», у прыватнасці, Янкі Сіпакова. Гэта тлумачыцца перш за ўсё тым, што «рамантычны светапогляд» не быў уласцівы Вярцінскаму ў такой моцнай ступені, як іншым паэтам-шасцідзсятнікам, ён – паэт-публіцыст, аратар-«навучыцель». Хоць многія творы яго заснаваныя на паказе супрацьстаяння Добра і Зла, паэт не імкнецца з найбольшай дакладнасцю апісаць гэты канфлікт, а галоўная яго задача – паказаць вынік гэтай барацьбы, выказаць свае парады і разуменне яе прычын і тым самым навучыць людзей супрацьстаяць Злу ў яго універсальна-касмічным абліччы. Толькі адзін твор мае ўласна-аўтарскае вызначэнне балады («Балада пра спаленую вёску і жывога пеўня»), астатнія – гэта вершы баладнага характару («Ратунак», песні з п’есы-казкі «Скажы мне сваё імя, салдат»), якіх вельмі мала.

Вершаў-прысвячэнняў у паэта значна больш, чым балад: «Скажы мне, мама...» (памяці І. Хадановіча), «Пра дзяржанне» (памяці М.Ц. Лынькова), «Сустрэча на Паркавай магістралі» (студэнтцы БДУ, паэтэсе Яўгеніі Янішчыц), таксама паэма «Заазер’е» прысвечана памяці маці. Паэт

балюча перажывае адсутнасць адрасатаў вершаў, без якіх шмат што страціў і сам і наша грамадства, якое часта не цэніць таленты, і жывуць яны толькі ў памяці сумленных суграмадзян і ў сваіх творах. На гэтай глебе з'явіліся ў Вярцінскага вершы-эпітафіі, якія працягваюць традыцыі гэтага жанру ў беларускай літаратуры, маюць моцную сувязь з фальклорам, з абрадавымі песнямі. Сваёй паэзіяй Анатоль Вярцінскі не толькі паспяхова асвоіў сталыя жанры і жанравыя формы, але і надаў ім новы **эталогічны** змест, стварыў новы жанр «проза-паэзіі» (вершы-зонгі з лібрэта оперы па матывах аповесці В. Быкава «Воўчая зграя»).

Вершы-роздумы, медытацыі, разважанні і вершы-заклікі, прамовы, павучанні, прытчы, рэпартажы знаходзяцца ў паэзіі Вярцінскага ў адной повязі. Паэту надзвычай дарагі палітычны факт, дакумент, з якога ён выкрасе іскрынкі сапраўднай эмацыянальнасці. Асабліва выразна «палітычная дасведчанасць» і прыхільнасць да скарыстання дакументальнага пачатку раскрываюцца ў замежных рэпартажах са зборніка паэта «Ветрана». Як і Панчанка (верш «Паэзія»), Вярцінскі не адмяжоўвае публіцыстычнае ад мастацкага, а непрыкметна для чытача яднае іх шчырай асабістай зацікаўленасцю, усхваляванасцю, адкрытасцю, даверлівасцю да рэцыпіента. Лозунг, палітычны тэзіс, выказаныя паэтам-прамоўцам і трыбунам, заўсёды пацверджаныя, сагрэтыя клопатам пра дабро. Уся лірыка паэта становіцца як бы суцэльнай прытчай пра Дабро і Зло, Праўду і Ману, праметэяў і непраметэяў. Прытча гэтая з пачаткам і канцом, «апорнымі сігналамі», мае грунтам шматвяковы вопыт чалавецтва, носіць адкрыта павучальны характар. Прычым павучальнасць у Вярцінскага надзвычай рэфлектыўная, што выклікае «вязкасць» пісьма, вяртанне да зыходных тэзісаў пра чалавечнасць і бесчалавечнасць, паўтарэнні, што нанізваюцца адно на адно і ў асобных вершах, і ў паэзіі ў цэлым, канструкцыі фраз, прыдатных для адстойвання і пацверджання пэўнага тэзісу.

Аналіз паэмы “Песня пра хлеб” можна правесці ра наступных пытаннях:

1. Агульная характарыстыка гістарычных абставін, у якіх быў напісаны твор.

2. Месца твора ў сістэме літаратурнай дзейнасці пісьменніка:

— да якога перыяду ён адносіцца;

— ці працаваў аўтар у час напісання твора над іншымі творамі.

3. Звесткі аб першай публікацыі твора, аб уплыве на свядомасць чытача, аб крытычных ацэнках твора (звяртаецца ўвага і на новае прачытанне).

4. Характарыстыка:

— тэматыкі, праблематыкі;

— асаблівасцей сюжэта, кампазіцыі, стылю твора;

— мастацкіх сродкаў;

— ідэйнага зместу твора.

5. Аналіз філасофскай канцэпцыі аўтара.

6. Вашы асабістыя адносіны да мастацкага твора.

7. Прывядзіце прыклады ўрыўкаў твора, у якіх ёсць пацверджанні вашым разважанням аб асаблівасцях кампазіцыі, стылю, аб філасофскай канцэпцыі аўтара.

Пытанні і заданні:

1. Жанр прытчы ў творчасці Анатоля Вярцінскага. Чаму яна стала жанравай прыкметай індывідуальнага стылю мастака?

2. Прааналізуйце прытчу А.Вярцінскага «Косім траву — яна не крычыць...».

3. Якія вершы адычнага гучання А.Вярцінскага вы ведаеце?

4. Ці адрозніваюцца оды паэта ад твораў падобнага жанру ў творчасці Я.Сіпакова?

5. Што такое вершы-звароты і вершы-прысвячэнні. Чым яны адрозніваюцца? Прааналізуйце твор паэта «Медсястры».

6. Чаму ў лірыцы А.Вярцінскага амаль не праявіўся элегічны пачатак? Якія элегіі паэта вы ведаеце?

7. Па якой прычыне жанр балады не атрымаў шырокага распаўсюджання ў паэзіі Анатоля Вярцінскага. Прааналізуйце твор паэта «Балада пра спаленую вёску і жывога пеўня».

8. Ахарактарызуйце ў цэлым жанравую палітру творчасці мастака.

9. Чаму мы з поўным правам можам гаварыць пра перавагу ў вобразным свеце А. Вярцінскага абстрактна-філасофскага пачатку?